

Ana-Maria Pușcașu

Institutul Limbii Române
puscasu_anamaria@yahoo.com

 <https://orcid.org/0009-0008-7847-7796>

O REȚEA A POETICILOR
FEMININE. GRAȚIELA
BENGA, *VOCILE PENELOPEI:*
TONURI ȘI ACCENTE
ÎN POEZIA CONTEMPORANĂ
ROMÂNEASCĂ

A Network of Feminine Poetics. Grațiela Benga, *Penelope's Voices: Tones and Accents in Contemporary Romanian Poetry*

ABSTRACT

The present article proposes an analysis of Grațiela Benga's volume, *Penelope's Voices: Tones and Accents in Contemporary Romanian Poetry*, the first critical approach to contemporary (and ultra-contemporary) poetry written by women in the Romanian literary space. The volume builds a much-needed female network of poetic voices, through which Grațiela Benga aims to explore and revalue the poetry of contemporary authors while highlighting the heterogeneity and complexity of female poetic voices.

KEYWORDS: Romanian literature, contemporary poetry, women's writing, feminine poetics

Publicată la finalul anului trecut, *Vocile Penelopei: tonuri și accente în poezia contemporană românească* se situează într-o linie de continuitate a demersului de cercetare propus de Grațiela Benga încă din 2016, odată cu apariția volumului *Rețeaua. Poezia românească a anilor 2000*. Dacă în acest din urmă volum cercetătoarea din Timișoara reliefa dinamica și efervescența fenomenului poetic douămiist prin apelul la modelul grafic al rețelei ca „sistem de ramificații și întretăieri prin care se definesc mai multe tipuri de poetici (diferite, dar și cu unele elemente comune)” (Benga 2016: 146), *Vocile Penelopei...* propune focalizarea atenției asupra unui segment particular din cadrul peisajului poetic românesc, profilându-se ca un demers de explorare, dar și de (re)valorizare a poeziei autoarelor contemporane.

Trebuie subliniat, încă de la început, faptul că importanța acestui volum rezidă atât în ineditul decupajului realizat, fiind unicul studiu critic din literatura română dedicat poeziei contemporane (și extrem-contemporane) scrise de femei, cât și în exhaustivitatea acestuia. De altfel, așa cum *Rețeaua...* rămâne, până în prezent, cea mai exhaustivă reprezentare a poeziei anilor 2000, acoperind „întregul teritoriu al poeziei douămiiste (ba

chiar „post-douămiiste”!), reconstituind credibil harta generației” (Goldiș 2016), *Vocile Penelopei...* constituie o reprezentare comprehensivă a eterogenității poeticilor feminine în integralitatea lor.

Precedând valul de dezbateri aprinse – declanșate, inițial (la începutul anilor 2000), de ideea conturării unei noi generații douămiiste și, mai recent, de sugestia afirmării postdouămiștilor¹ –, în spațiul literar românesc al ultimilor ani se remarcă o amplificare a interesului pentru aducerea în prim-plan a literaturii scrise de femei. Iar acest interes s-a manifestat prin publicarea câtorva antologii care au devenit deja de reper, de la *Divanul scriitoarei*, antologia coordonată de Mihaela Ursa, care își propunea o investigație asupra „felului în care scriitoarele din România își gestionează identitățile”, în vederea realizării unui „catalog de identități scriitoricești feminine” (Ursa 2010: 9), la cele trei volume din antologia *Un secol de poezie română scrisă de femei*, coordonată de Alina Purcaru și Paula Erizanu, acoperind perioada 1918–2019, și până la *Arta Revendicării – Antologie de poezie feminină* sau mai recenta *Retroversiuni. Antologie de proză scrisă de femei*.

Anterior menționatele eforturi antologatoare li se adaugă și câteva dosare și anchete din paginile unor reviste literare², care au avut drept scop prezentarea acestui „tablou dinamic al poeziei feminine contemporane românești, a cărui diversitate de voci, formule și identități poetice e o invitație la o incitantă (re)lectură și, de ce nu, la o reconfigurare a canonului” (Timar 2022: 29), dar și crearea premiilor „Sofia Nădejde”, acordate în perioada 2018–2023³, prin care organizatoarele și-au propus o echilibrare a raporturilor dintre scriitori și scriitoare în spațiul literar românesc.

Cu toate acestea, studiile critice focalizate asupra literaturii scrise de femei, în general, rămân într-o zonă semnificativ redusă, atât din punctul de vedere al numărului lor, cât și din perspectiva vizibilității. În ceea ce privește poezia contemporană feminină, în particular, lista este cu atât mai pauperă, limitându-se la volumul Georgetei Adam, *Imaginarul poeziei feminine. O secțiune de aur*, ce analizează opera câtorva dintre poetele reprezentative ale literaturii române (Ana Blandiana, Ileana Mălăncioiu, Angela Marinescu, Carolina Ilica și Mariana Marin), sau la teza de doctorat a Veronicăi Popa, *Evoluția poeziei feminine contemporane*, care include și nume precum Leonida Lari, Gabriela Melinescu, Aura Christi, Irina Nechit sau Elena Ștefoi.

În acest context, demersul critic pe care îl propune Grațiela Benga în *Vocile Penelopei...* construiește o (atât de necesară) rețea feminină de voci poetice, rețea care se coagulează în jurul nucleului reprezentat de imaginea simbolică a Penelopei. Extrăgând femininul din paradigma repetitivității și a redundanței impuse de axa *a face – a desface*, Grațiela Benga

¹ Pentru a da doar câteva exemple de intervenții și perspective critice, a se vedea: Ovio Olaru, „Postdouămiismul”. *O promoție*, în „Transilvania”, nr. 7/2017: p. 46–56; dosarul *Postdouămiismul poetic* în „Euphorion”, nr. 4 din 2017 : p. 6–29, <https://revista-euphorion.ro/revista-euphorion-nr-4-2017/> (accesat: 04.02.2024) sau ancheta *Preambulul postdouămiismului? (I)*, în „Timpul”, 2 decembrie 2021, <https://revistatimpul.ro/preambulul-post-postdouamiismului-i/> (accesat: 04.02.2024).

² A se vedea, în acest sens, ancheta *Doamne, domnișoare, scriitoare, autoare – made in Romania* din revista „Steaua” coordonată de Ruxandra Cesereanu, nr. 1 (819), ianuarie 2017: p. 5–18, sau dosarul *Poezia feminină – direcții și tendințe* din revista „Vatra”, nr. 9 (618), din 2022, p. 29–51, care cuprinde atât o serie de sinteze teoretice și cronici, cât și o microantologie de texte poetice ale unor scriitoare din generații diferite.

³ Premiile „Sofia Nădejde” pentru literatură scrisă de femei au fost organizate de scriitoarea Elena Vlădăreanu, prin intermediul asociației Art No More, și au fost acordate pentru 4 categorii (poezie, proză, debut în poezie și debut în proză) și un premiu special, prima ediție a acestor premii fiind organizată în decembrie 2018.

pornește pe urmele demersului Barbarei Clayton și o privește pe Penelopa ca o „figură bardică” ale cărei acțiuni „deghizează o autentică strategie creatoare, cu un sistem de relații aflate în umbră, dar prin care adună, ca nimeni alta, întreaga poveste” (Benga 2023: 49). Interesantă este, în acest caz, opțiunea autoarei de a exclude din titlu termenul „feminin(ă)”, pe care îl percepe ca „asimilabil unei delicatetei care, nu o dată, a funcționat ca judecată de valoare implicită” (Benga 2023: 31), deci potențial generator de prejudecăți. Cu toate acestea, din ipostaza femininului creator derivă opțiunea autoarei pentru noțiunea de „poezie feminină” cu care operează pe parcursul volumului și pe care o delimitează „în sensul de literatură scrisă de femei, nu de produs al cărui imaginar sau discurs e desprins din mărcile identitare asociate femininului” (Benga 2023: 447). În plus, Grațierea Benga face și delimitarea dintre „poezia feminină” și „poezia feministă” – acesteia din urmă dedicându-i un subcapitol în partea a doua a cărții, deci considerând-o nu dimensiunea dominantă, ci doar un nod tematic, unul dintre multele, ce intră în componența rețelei de voci poetice feminine.

Încă din „Uvertura” volumului autoarea își mărturisește propensiunea pentru textele poetelor, propunându-și (re)focalizarea privirii (critice, desigur) astfel încât ea să cuprindă „atât fundalul, cât și prim-planul” (Benga 2023: 9), adică asumându-și deloc ușoara miză de a contura imaginea de ansamblu, analizând, în același timp, particularitățile scriiturii autoarelor selectate. De altfel, această miză este reflectată chiar de structura cărții, prin împărțirea pe două capitole, inegale ca întindere. Dacă partea întâi, *În jurul Penelopei: Feminine Land*, conturează pânza de fundal, explorând atât condiția feminității și atributele asociate ei în perspectivă diacronică, cât și problematica generată de literatura scrisă de femei, partea a doua, *Poetic Land*, așază, pe această pânză, cu minuțiozitate, o desfășurare, multi-coloră în eterogenitatea sa, de noduri tematice și voci poetice. Iar în acest proces de *facere* și *desfacere* (înțeles ca metaforă a analizei) Grațierea Benga își setează, încă de la început, câteva linii de direcție sau culoare de explorare prin chestionarea unor elemente-cheie precum: măsura în care se poate vorbi despre „constante pe diagrama tematică și (in)variante pe portativul stilistic”; gradul de înscriere a poeziei feminine în linia tradiției literare; potențialul de reconversie a marginalizării într-un stimul al creativității și, în final, existența unei viziuni specific feminine „care traversează (imuabilă) epocile” (Benga 2023: 26–27).

Feminine Land-ul Grațierii Benga se deschide cu un „Lexicon, onomastikon”, pentru a explora, mai apoi, ipostazele în care se regăsește femeia și femininul, precum și diferențele înțelegerii ale acestor noțiuni. Identificând tăcerea ca un element definitoriu al condiției istorice a feminității, Grațierea Benga subliniază „o problemă de fond care definește imaginarul poetic feminin: relația dintre voce și tăcere, derivată din tema identității și a crizei acesteia” (Benga 2023: 56). Prin raportare la problematica tăcerii se conturează, de altfel, și ideea „decente feminine”, care pare să fie puternic delimitată în interiorul relațiilor de familie, excluzând, în consecință, ideea de competitivitate.

Tiparul ce încastrează femininul și feminitatea, precum și sistemul de convenții socio-culturale care îl modelează se fisurează în momentul ieșirii de sub presiunea tăcerii, ceea ce, în sine, marchează punctul de pornire al discuției despre literatura feminină, nu ferită de un parcurs destul de sinuos, aspect vizibil în reflexul de raportare la acest tip de literatură în „termeni de minorat și stereotipuri tematice – literatură tolerată în numele gentileții față de feminitatea pironită în zona conformismului. A expresivității secundare” (Benga 2023: 60).

Glisând extrem de abil între raportarea la contextul socio-cultural românesc și deschiderea spre teorii critice, sisteme de gândire sau texte literare din literatura universală, autoarea cartografiază reprezentările femininului așa cum au fost citite ele în diferitele grile de interpretare, ajungând până la teoretizările feministe și chiar postfeministe sau (cyber)feministe în contextul postumanismului. O observație extrem de valoroasă pe care o face Grațiela Benga în cadrul acestui demers de cartografiere evidențiază existența unor experiențe exclusiv feminine (precum sarcina, avortul, nașterea, alăptarea, ciclul menstrual sau menopauza), precum și a unor experiențe preponderent feminine (ca văduvia, violența domestică, hărțuirea sexuală ș.a.) ce, în mod evident, au potențialul de a deveni nuclee tematice în operele autoarelor, dar care nu operează ca instrument uniformizator al poeticilor, ci, dimpotrivă, ca un potențator al variațiilor de viziune poetică. Un exemplu relevant în acest sens este maternitatea, temă prezentă în poezia unor autoare din generații diferite – de la Angela Marinescu la Elena Vlădăreanu, Ștefania Mihalache și până la Anastasia Gavrilovici –, care intră „în prim-planul discursiv, literar sau nonliterar, cu o întreagă gamă de perspective și trăiri: idealizare, expunere realistă, miracol, alteritate, regenerare identitară, vulnerabilizare, traumă psihică și corporală ș.a.” (Benga 2023: 71). Mai mult decât atât, varietatea discursurilor poetice conturate în jurul acestei teme ilustrează nu doar evoluțiile sau metamorfozele poeticilor individuale, ci și schimbarea de paradigmă socio-culturală în general.

Odată conturat și delimitat fundalul în *Feminine Land*, autoarea trece la țeserea unui *Poetic Land*, organizat în noduri tematice, și care se prezintă ca mult mai mult decât un simplu inventar de nume, o listă a poetelor importante din literatura română contemporană, mai ales în măsura în care poate fi citit ca o dublă demonstrație – una explicită, a varietății și complexității poeticilor feminine și, în subsidiar, a valorii acestora, dar și una implicită, a dinamicii și schimbărilor de paradigmă din literatura română contemporană și extrem-contemporană.

Selecția autoarelor și a volumelor incluse în acest *Poetic Land* are ca punct de pornire neomodernismul și merge până la volume de poezie publicate în 2023, ca *Țesătoarea* Medeei Iancu, *Noctiluca* de Ioana Nicolaie sau *Acțiuni și protocoale* de Laura Francisca Pavel. În acest sens, autoarea preferă o „abordare selectivă, cu extinderi integratoare, cu popasuri microscopice, dar și cu salturi comparatiste” (Benga 2023: 25) menită să redea o perspectivă complementară celei anterior conturate în volumul *Rețeaua. Poezia românească a anilor 2000* prin includerea celor mai recente volume ale autoarelor. Așa se explică, de exemplu, absența Adelei Greceanu, a cărei poezie a fost analizată în *Rețeaua...* din perspectiva „poeziei profundului”, ultimul volum de poezie al autoarei fiind *Și cuvintele sînt o provincie* din 2014⁴. Desigur, lista propusă de Grațiela Benga ar putea fi completată și cu alte nume, precum Oana Ninu, Mina Decu, Cătălina Matei, Diana Iepure sau Ligia Keșișian. Dacă în cazul Minei Decu este vorba doar despre un unic volum, *Desprindere* (2018), iar Oana Ninu nu a revenit cu un alt volum după carnetul de poezie *stările intense* (2009) publicat în format underground, Diana Iepure și Ligia Keșișian publică, după 2020,

⁴ Antologia *Șuruburi, șaibe, cuie, piulițe* publicată de editura Cartier în 2021 reunește textele autoarei din perioada 1997–2014.

a treia carte de poezie⁵ propunând o reinventare a propriului discurs poetic. La Diana Iepure aceasta se produce într-o carte cu „suflu și suflet basa”, cum o descrie Claudiu Komartin pe coperta a IV-a, în timp ce poezia Ligiei Keșișian recompune o arheologie sensibilă și subiectivă a memoriei al cărei motor principal este tocmai femeia și femininul, în diversele lor ipostaze delimitate de două relații principale: mamă-fiică și mamă-fiu.

Pe de altă parte, un aspect extrem de important și care asigură o mai bună înțelegere a spațiului literar românesc contemporan este faptul că Grațiela Benga discută, în *Poetic Land*, nu doar texte, ci și contextele socio-culturale în care acestea apar sau cu care intră în dialog. Analiza acestor contexte evidențiază, de fapt, vizibilitatea redusă pe care au avut-o (sau încă o mai au, în unele situații) poetele în mod particular și scriitoarele în general în spațiul literar românesc⁶, luând în considerare, din perspectiva sociologiei literaturii, inclusiv instituțiile literare. Dintre acestea, un exemplu interesant este cel al premiilor literare, Grațiela Benga oprindu-se asupra „Premiului Mihai Eminescu”, dar și a faptului că, atunci când a semnalat numărul mic de autoare care au primit premiul pentru Opera Omnia (6 poete din 31 de premianți)⁷, Anastasia Gavrilovici, laureată la categoria Opus Primum în 2020, a fost ironizată, iar gestul și poziția ei au fost asociate strategiei scandalului în presă.

În ceea ce privește structura celui de-al doilea capitol al volumului, *Poetic Land*-ul se conturează, printr-o coerență a viziunii de ansamblu asupra fenomenului poetic contemporan, tot sub forma grafică a rețelei, o „rețea *in progress*, cu noduri și răspântii în continuă metamorfoză” (Benga 2016: 147), dinamică și deschisă la noi reconfigurări. În plus, nodurile tematice din componența acestei rețele depășesc spectrul experiențelor exclusiv feminine sau preponderent feminine identificate de autoare în prima parte a cărții. De fapt, dintre cele 11 noduri tematice (organizate în subcapitole din *Poetic Land*), doar două se înscriu în această categorie („Maternitatea: experiență specifică, experiență poetică” și „Poezia feministă: țipătul și furia?”), celelalte reprezentând deschideri tematice mult mai ample („O natură, mai multe naturi”, „Între uman și sacru”, „Hibridări postumane” ș.a.), ceea ce demonstrează, de fapt, profunzimea, dar și complexitatea și eterogenitatea (nu doar stilistică, ci și tematică) a vocilor feminine din poezia contemporană românească. Mai mult decât atât, nodurile tematice propuse nu funcționează ca sertare, nu acaparează și nu închid autoarele, unele dintre ele tranzitând subcapitolele și fiind analizate în mai

⁵ Diana Iepure, *În rest, viața e frumoasă* (Max Blecher, 2021), Ligia Keșișian, *Anul tigrului de apă* (Max Blecher, 2023). Este de menționat aici și faptul că, în urmă cu câteva săptămâni, Ligia Keșișian a obținut premiul „Tânărul scriitor al anului 2023” în cadrul „Galei Tinerilor Scriitori” pentru „Cartea de poezie a anului 2023”.

⁶ Ilustrativă este, în acest sens, dezbaterea declanșată în jurul canonului impus de programa de bacalaureat la limba și literatura română, în care nu este inclusă nicio autoare. A se vedea ancheta realizată de Elena Vlădăreanu, *Scriitoarele lipsesc din manualele școlare. Și ce dacă?*, în „Scena 9”, 26 martie 2018, <https://www.scena9.ro/article/femei-scriitoare-in-manuale-literatura-romana> (accesat: 05.02.2024), sau *Cinci bărbați din universități despre zero femei în manuale*, în „Scena9”, 14 mai 2018, <https://www.scena9.ro/article/ancheta-vladareanu-barbati-zero-scriitoare-manuale> (accesat: 05.02.2024).

⁷ Trebuie menționat aici faptul că la categoria Opus Primum, premiul pentru debut, distribuția de gen arată puțin diferit: la cele 26 de ediții din perioada 1999–2023 au fost premiați 23 de poeți și 13 poete, cu două momente relevante: a) *perioada 2006–2007* (doi ani în care sunt premiate cinci poete: Oana Cătălina Ninu, Diana Geacăr și Andra Rotaru – 2006 și Rita Chirian și Livia Roșca – 2007), dar și b) *perioada 2018–2022* – interval în care premiul pentru debut revine exclusiv unor autoare (Cristina Stancu – 2018, Mina Decu – 2019, Anastasia Gavrilovici – 2020, Deniz Otay – 2021 și Ileana Negrea – 2022).

multe subcapitole diferite. Spre exemplu, poezia Elenei Vlădăreanu este analizată în subcapitolul „Gen, societate, umanitate”, dar și în „Identitatea scindată” ca efect al experienței maternității, în timp ce în poezia Ștefaniei Mihalache Grațîela Benga analizează atât experiența maternității, în volumul *Sisteme de fixare și prindere*, cât și „feminitatea vizionară” și profetică din *Cronica Akasha*.

Flexibilitatea și permeabilitatea organizării în noduri tematice se răsfrânge, de altfel, și asupra instrumentarului critic, cercetătoarea citind și analizând volumele selectate cu aceeași deschidere și sensibilitate, dar nu și cu aceleași instrumente și grile de interpretare. Prezentând evidentul dezavantaj al fragmentării demersului critic și de interpretare în ansamblul său, această opțiune, evident asumată, derivă din înțelegerea faptului că stilurile, registrele tematice și vocile poetice analizate sunt atât de diferite încât aplicarea unei unice grile de lectură ar fi dacă nu imposibilă, atunci măcar injust nivelatoare sau uniformizatoare. În consecință, Grațîela Benga alege să își adapteze instrumentele de interpretare astfel încât ele să poată pună în valoare specificul fiecăreia dintre autoarele pe care le analizează. De fapt, această inteligență adaptare a grilelor de interpretare, împreună cu finețea decupajelor și exhaustivitatea exercițiului de cartografiere, dar și cu profunzimea analizelor și deosebita capacitate de a trasa corelații inedite reprezintă câteva dintre atributele demersului prin care Grațîela Benga face auzite *Vocile Penelopei* în câmpul vast și de o extremă complexitate polifonică al poeziei, dincolo de orice determinant de gen.

BIBLIOGRAFIE

- ADAM Georgeta, 2010, *Imaginarul poeziei feminine. O secțiune de aur*, București: Editura Niculescu.
- BENGA Grațîela, 2023, *Vocile Penelopei: tonuri și accente în poezia contemporană românească*, Timișoara: Editura Universității de Vest.
- BENGA Grațîela, 2016, *Rețeaua. Poezia românească a anilor 2000*, Timișoara: Editura Universității de Vest.
- CESEREANU Ruxandra (anchetă realizată de), 2017, Doamne, domnișoare, scriitoare, autoare – made in Romania, *Steaua* 1 (819): 5–18.
- GOLDIȘ Alex, 2016, Harta poeziei douămiiste, *Vatra* 5, disponibil pe <https://revistavatra.org/2016/06/13/alex-goldis-harta-poeziei-douamiiste/> (accesat: 08.02.2024).
- IANCU Medeea (coord.), 2020, *Arta Revendicării – Antologie de poezie feministă*, București: Editura FrACTalia.
- ISPAS Cristina (coord.), 2023, *Retroversiuni. Antologie de proză scrisă de femei*, Pitești: Paralela 45.
- POPA Veronica, 2007, *Evoluția poeziei feminine contemporane* (A. Blandiana, G. Melinescu, C. Buzea, I. Mălăncioiu, L. Lari, A. Marinescu ș.a.) (teză de doctorat susținută la Academia de Științe a Moldovei, Chișinău).
- PURCARU Alina, Erizanu Paula (coord.), 2019, *Un secol de poezie română scrisă de femei*, vol. I: 1990–2019, Chișinău: Cartier.
- PURCARU Alina, Erizanu Paula (coord.), 2022, *Un secol de poezie română scrisă de femei*, vol. II: 1945–1989, Chișinău: Cartier.
- PURCARU Alina, Erizanu Paula (coord.), 2023, *Un secol de poezie română scrisă de femei*, vol. III: 1918–1944, Chișinău: Cartier.
- TIMAR Cristina (dosar coordonat de), 2022, Poezia feminină – direcții și tendințe, *Vatra* 9(618): 29–51.
- URSA Mihaela (coord.), 2010, *Divanul scriitoarei*, Cluj: Editura Limes.